

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

اهمیت و حقوق محیط زیست از نظر قرآن کریم

فاطمه فیاض نیا*

فارغ التحصیل کارشناسی ارشد رشته زراعت دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان*

Fatemeh.fayaznia@gmail.com

چکیده

به منظور بررسی اهمیت محیط زیست و حقوق آن از نظر قرآن کریم، مطالعه ای با استفاده از مقالات، کتابها، سایتهای اینترنتی و نیز با استفاده از آیات قرآن کریم انجام شده است. و بر اساس این مطالعه نگاه اسلام به محیط زیست، نگاهی قدسی و معنوی است. بخشهای زیادی از آیات قرآن به مناسبت های مختلف، درباره اجزاء طبیعت است. و آیات زیادی دلالت دارند بر این که تمام موجودات، تسبیح و تقدیس خداوند می کنند، و از جمله اموری که در قرآن مورد تأکید قرار گرفته است، بعد درس آموزی از طبیعت است. و بسیاری از ادله خداشناسی، در طبیعت نهفته است.

واژگان کلیدی: اهمیت محیط زیست، حقوق محیط زیست، قرآن کریم.

مقدمه

نگاه اسلام به طبیعت، که از آن با عنوان محیط زیست یاد می شود، فراتر از بهره جویی مادی است؛ زیرا هر چند بر اساس آیات و روایات بی شماری، زمین و آسمان در جهت استفاده انسان خلق شده است، اما این استفاده اولاً در چارچوب رعایت ارزشهای انسانی و اخلاقی و تابع مقرراتی بازدارنده است؛ ثانیاً نگاه اسلام قبل از اینکه مادی و بر محور سودجویی باشد رویکردی حق محور دارد و طبیعت را وسیله ای برای شناخت خالق، تقرب به حق، تحصیل اجر و پاداش اخروی و انجام وظایف دینی و انسانی می داند و در یک جمله: « نگاه اسلام به محیط زیست، قدسی و معنوی است.» هدف از این مطالعه مروری بر محیط زیست، اهمیت و حقوق آن از نظر قرآن کریم می باشد.

مواد و روش ها

این مطالعه با استفاده از مقالات، کتابها، سایتهای اینترنتی و نیز با استفاده از آیات قرآن کریم جمع آوری شده است.

یافته ها

انسان در تعامل با طبیعت همواره باید متوجه باشد که جانشین خدا در روی زمین است؛ از این رو خداگونه در زمین زیست کرده و با مخلوقات برخوردی خداپسندانه داشته و از سر حکمت، مصلحت و خردورزی از طبیعت بهره برد، نه لجام گسیخته، ظالمانه و مطابق خواسته های نفسانی. از نگاه قرآن طبیعت مخلوق خداوند حکیم، دانا و تواناست که در کار او هیچ گونه سستی، کاستی،

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

ضعف و جهالت راه ندارد؛ نیز خداوند این خلقت شکوهمند را به حال خود رها نساخته بلکه پیوسته به پرورش و هدایت آن مشغول است.

بخشهای مختلف زیست محیطی در قرآن: بخشهای زیادی از آیات قرآن به مناسبت-های مختلف، درباره اجزاء طبیعت است. از جمله:

۱- ماء (آب) که مهم ترین جزء از اجزاء طبیعت است، بیش از شش صد بار در قرآن آمده است؛

۲- ارض (زمین) با مشتقاتش بیشتر از پانصد بار در قرآن آمده است؛

۳- سماء (آسمان) و مشتقات آن سیصد بار در قرآن آمده است؛

۴- اجزاء دیگر طبیعت همانند کوه، درخت، انواع حیوانات، خورشید و ماه هر کدام بارها و بارها در قرآن تکرار شده است.

بسیار واضح است که یاد کردن فراوان قرآن از این امور، دلیل بر اهتمام به این امور است. در این مقاله سعی شده است اهمیت محیط زیست از زوایای مختلف بررسی شود از جمله:

اجزای محیط زیست تسبیح گوی خالق: آیات زیادی دلالت دارند بر این که تمام موجودات، تسبیح و تقدیس خداوند می-کنند، از جمله:

(تَسْبِیحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يَسْبُحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ) ۱

« آسمان-های هفت گانه و زمین و هر که در آن-هاست تسبیح خداوند را می-گویند و هیچ چیز نیست مگر آن-که با ستایش، از او به پاکی یاد می-کند، ولی شما تسبیح آن-ها را نمی-فهمید. »

و همچنین در آیه ۱۰ سوره سبأ خداوند کوهها را مخاطب قرار داده: «یا جبال اوتی معه» ای کوهها! همراه با داود نیایش کنید.

افزون بر آیات، روایات زیادی نیز در این زمینه آمده است. از جمله، در روایات آمده است:

به چهره حیوانها سیلی زنید که تسبیح خداوند می-گویند. [تفسیر نور الثقلین] برگرفته از مقاله محمد رحمانی. ۱۳۸۸. از کتابنگاه قدسی به محیط زیست. فصلنامه آموزشی_فرهنگی حوزه نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی. ۱۵ (۵۷) ۱۶۸-۱۴۵.

۱- سوره اسراء (۱۷) آیه ۴۴.

هیچ درختی قطع نمی-شود مگر به سبب ترک تسبیح. [تفسیر روح الجنان] برگرفته از مقاله محمد رحمانی. ۱۳۸۸. از کتابنگاه قدسی به محیط زیست. فصلنامه آموزشی_فرهنگی حوزه نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی. ۱۵ (۵۷) ۱۶۸-۱۴۵.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

در مبحث تحصیل معرفت از محیط زیست: از جمله اموری که در قرآن مورد تأکید قرار گرفته است، بعد درس آموزی از طبیعت است. بسیاری از ادلهء خداشناسی، در طبیعت نهفته است، از جمله:

الف. برهان پی بردن از معلول به علت؛

ب. برهان حرکت؛

ج. برهان فقر و غنا؛

د. برهان نظم؛

هـ. برهان تمناع؛

در منطق قرآن طبیعت (زمین) خاستگاه انسان و میعادگاه انسان است.

(منها خلقناکم و فیها نعیدکم و منها نخرجکم تاره اخری). ۱

« ما شما را از آن (زمین) آفریدیم و به آن باز می‌گردانیم و بار دیگر شما را از آن بیرون می‌آوریم.»

به تعبیری می‌توان گفت: مادر اصلی انسان زمین است. بنابراین، از این جهت احترام ویژه‌ای دارد. بی شک این تفسیر قرآن، الهام بخش مطالبی است که بیشتر جنبه معرفتی و دینی دارد.

قرآن در جای دیگر از زمین به عنوان گهواره انسان یاد کرده است:

(الذی جعل لکم الارض مهداً و سلک لکم فیها سبلاً و انزل من السماء ماء). ۲

از سوی دیگر، در این آیه و در آیات دیگری که عنوان مهد در آن‌ها به کار رفته، نزول آب از آسمان نیز مطرح شده است. این مطلب نیز نشانگر آن است که میان آب و خاک برکاتی است که زندگی انسان به آن‌ها بستگی دارد. اگر نگاه انسان‌ها به زمین این گونه باشد، به یقین رفتار آن‌ها نیز متفاوت خواهد بود.

عناصر زیست محیطی، نشانه‌های خدا: در قرآن برای اثبات خالق متعال از راههای

۱- سوره طه (۲۰) آیه ۵۵، ۲- سوره طه (۲۰) آیه ۵۳.

فراوانی کمک گرفته شده است. از جمله، تدبر و تفکر در طبیعت و هر یک از اجزای آن است. از این رو هر یک از اجزای آن «آیه» نامیده شده است. این واژه و مشتقات آن، حدود ۳۸۰ بار در قرآن تکرار شده است که بیشتر مصادیق آن اجزاء طبیعت مانند:

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

زمین، آب، کوه، جنگل و حیوان هاست. بر اساس این آیات، چون طبیعت، نشانه خدا است، تقدس دارد و راهنمای انسان به جمال و کمال مطلق است و کسی حق ندارد نشانه جمال و جلال الهی را نابود کند.

انسان، خلیفه خدا در حفظ محیط زیست: خداوند خالق طبیعت و حافظ آن است و انسان جانشین خدا بر روی زمین است؛ بنابراین وظیفه خلیفه الهی این است که به طبیعت و مسائل زیست محیطی از دید امانت بنگرد.

سوگند به عناصر محیط زیستی: خداوند متعال در قرآن به امور مختلفی سوگند خورده است از جمله: به بعضی از اجزاء طبیعت مانند: زیتون ۳ و تین (انجیر)، طور سینا ۴ (کوه)، شمس ۵ (خورشید)، قمر ۶ (ماه)، ارض ۷ (زمین)، سماء ۸ (آسمان).

و سوگند به چیزی، نشانه اهمیت و ارزش والای آن است و این دلیل بر آن است که عناصر زیست محیطی، فراتر از جنبه های مادی، ابعاد معنوی و وحیانی نیز دارند.

محیط زیست و نام سوره های قرآن: نام سوره های قرآن، همانند سوگند های قرآن، کاشف از اهمیت آن هاست.

بسیاری از سوره های قرآن، به نام اجزاء طبیعت نام گذاری شده است، از جمله: بقره (گاو)، نحل (زنبور عسل)، عنکبوت، نمل (مورچه)، دخان (دود)، نجم (ستاره)، شمس (خورشید)، قمر (ماه)، تین (انجیر)، زیتون، فیل، نور، طور.

تأثیر محیط زیست بر جسم و جان: بی گمان تمام اجزاء جهان هستی، بر هم دیگر تأثیر گذارند و از هم دیگر تأثیر پذیرند؛ زیرا در جای خودش ثابت شده است که هر یک از این اجزاء، نوعی شعور دارند و خداوند را تسبیح می کنند، هر چند ما انسان ها تسبیح و تقدیس آن ها را درک نمی کنیم. خداوند متعال می فرماید:

(ان من شیء الا یسبح لله)

«هیچ چیزی نیست مگر این که تسبیح خدا می کند.»

آیات و روایاتی که ادعای بالا را اثبات کند فراوان است. نتیجه این آیات و روایات این است که جهان یک واحد زنده است. هر عضوی از آن بر دیگری تأثیرگذار و هر جزئی در مقابل، تأثیرپذیر است.

طبیعت، در نگاه روایات، از جهات مختلفی بر جسم و جان انسان تأثیر دارد، از جمله آب و گیاه که در روایات زیادی بر این حقیقت اشاره شده است. به عنوان نمونه، امام موسی بن جعفر (ع) فرمود:

۳ و ۴- سوره تین (۹۵) آیه ۱، ۵، ۶، ۷ و ۸ - سوره شمس (۹۱) آیه ۱.

«سه چیز است که چشم را جذب می کند: نگاه به سبزی، نگاه به آب جاری و نگاه به صورت زیبا.»

در روایت دیگری امام صادق (ع) فرمود:

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

« با نگاه به گیاهان لذتی از منظره زیبایی آن‌ها برای انسان حاصل می‌شود که هیچ لذتی در جهان با آن برابری نمی‌کند.»

از دیدگاه قرآن و روایات اسلامی درختان تأثیر بسیار مثبتی بر روان آدمی دارند. خداوند متعال در این باره در آیه ۶۳ سوره حج می‌فرماید:

(و تری الأرض هامده فاذا أنزلنا عليها الماء اهتزت وربت وانبتت من كل زوج بهيج) «زمین را مرده و افسرده بینی و چون آب باران بر آن فرستیم بجنبند و برمدند و انواع گیاهان زیبا و شادای آفرین را برویاند.»

کلمه «بهیج» از ماده «بهج و بهجه» است که به معنای شادی، خوشحالی و سروری است که از نیکویی و زیبایی چیزی برخیزد. [محمد حسن بکایی، ترتیب کتاب العین، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۴ه، ص ۹۹].

بر پایه نظر طبرسی در مجمع البیان، بهجت به اشیا زیبا و نیکویی گفته می‌شود که دیدن آن‌ها لذت‌آور و شادی‌آفرین باشد؛ مانند شکوفه‌های رنگارنگ، درختان خرم و باغ‌های سرسبز.

تأثیر طبیعت بر جسم و جان از نگاه دانشمندان مسلمان: آب و هوا، درختان و گیاهان، غذاها و میوه‌ها و به طور کلی طبیعت و محیط زیست نقش عظیمی در زندگی بشر دارند.

سلامت محیط زیست بر هوش و استعداد و لیاقت‌های فردی اثر می‌گذارد و میانه روی در اخلاق و منش متأثر از میانه روی در محیط زیست است. دانشمندان مسلمان نیز با توجه به طبیعت و محیط زیست از تأثیر حیرت‌آور آن بر جسم و جان سخن به میان آورده‌اند از جمله مورخ مشهور ابن خلدون، در این باره می‌نویسد:

« محیط زیست بر هوش و استعداد، درایت و کفایت فردی اثر می‌گذارد و سلامتی عقل و روح و میانه روی در اعمال و رفتار در گرو سلامت محیط زیست است. ساکنان مناطق معتدل کره زمین، از نشاط و شادایی ویژه‌ای برخوردارند، روش آنان معتدل و منشی میانه دارند، افراط و تفریط در زندگی آنان کمتر و آبادانی و عمران در مناطق آنان بیشتر است. اعتدال بر جسم و رنگ پوست و اخلاق و عقاید آنان حاکم است، دوراندیشی و تعقل در امور شیوه آن‌هاست و سبک سری و شادی بیش از حد کمتر در بینشان رواج دارد، نوع قد و قامت، رنگ و چگونگی اندام ظاهری و درونی و حتی فکر و اندیشه و اخلاق و منش هرکس به طبیعت و محیط زیست وی بستگی دارد.» [مقدمه ابن خلدون، ص ۸۲-۸۶].

پس به همین دلیل است که قرآن و روایات بر مطالعه پدیده‌های طبیعی و به دست آوردن دانش‌های طبیعی تأکید می‌کنند، چرا که انسان با شناختن قوانین طبیعت و آثار و خواص موجودات گونه‌گون از آن‌ها برای بهبود وضع زندگی خود استفاده می‌کند و با هویدا شدن نظم و انسجام حاکم بر آن‌ها از طرفی به شناخت خالق خود دست می‌یابد و از سویی دیگر به انسان‌ها امکان می‌دهد که با سوار شدن بر مرکب علم به استخراج منابعی که خداوند برای آنها قرار داده است بپردازد.

نتیجه‌گیری

از مجموع آیات و روایات چنین نتیجه‌گیری می‌شود که:

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

نگاه اسلام به طبیعت، که از آن با عنوان محیط زیست یاد می‌شود، فراتر از بهره جویی مادی است؛ زیرا هر چند بر اساس آیات و روایات بی‌شماری، زمین و آسمان در جهت استفاده انسان خلق شده است، اما این استفاده اولاً در چارچوب رعایت ارزشهای انسانی و اخلاقی و تابع مقرراتی بازدارنده است؛ ثانیاً نگاه اسلام قبل از اینکه مادی و بر محور سودجویی باشد رویکردی حق محور دارد و طبیعت را وسیله‌ای برای شناخت خالق، تقرب به حق، تحصیل اجر و پاداش اخروی و انجام وظایف دینی و انسانی می‌داند و نیز بخش‌های زیادی از آیات قرآن به مناسبت‌های مختلف، درباره اجزاء طبیعت است و خداوند متعال در قرآن به امور مختلفی سوگند خورده است از جمله: به بعضی از اجزاء طبیعت و سوگند به چیزی، نشانه اهمیت و ارزش والای آن است و این دلیل بر آن است که عناصر زیست محیطی، فراتر از جنبه‌های مادی، ابعاد معنوی و وحیانی نیز دارند. خداوند خالق طبیعت و حافظ آن است و انسان جانشین خدا بر روی زمین است؛ بنابراین وظیفه خلیفه الهی این است که به طبیعت و مسائل زیست محیطی از دید امانت بنگرد.

منابع

- . حسینی، س. ع. ۱۳۷۵. تأثیر گیاهان بر روان آدمی. فصلنامه حوزه نمایندگی ولی فقیه در جهاد سازندگی. ۱ (۴) ۱۱۴-۱۰۵.
- . حسینی، س. ع. ۱۳۸۲. طبیعت و کشاورزی از دیدگاه اسلام. مرکز مطالعات و تحقیقات حوزه نمایندگی ولی فقیه در جهاد کشاورزی. نشر مؤسسه شقایق روستا، تهران. ۲۴۸ ص.
- . رحمانی، م. ۱۳۸۸. نگاه قدسی به محیط زیست. فصلنامه آموزشی_فرهنگی حوزه نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی. ۱۵ (۵۷) ۱۶۸-۱۴۵.
- . رستمی، م. ح. ۱۳۷۷. تأثیر طبیعت بر جسم و جان آدمی. فصلنامه حوزه نمایندگی ولی فقیه در جهاد کشاورزی. ۳ (۱۱) ۱۳۹-۱۱۶.
- . قرآن کریم.